

уредите с властима и Ваше достојанствено држање касније за сваку су похвалу. Код нас се писало веома мало, скоро ништа (о Мештровићу). Па и то по схеми: Мештровић је био добар у националним мотивима, а лош у верским! У ствари Мештровић је за нас Србе и Хрвате, нешто више од скулптора, као што и Његош није само песник.”²¹

Summary

Radmila Radić

Sculptor Ivan Meštrović's Funeral

Ivan Meštrović died in the USA. His last will was to be buried in the family mausoleum in his home village. His funeral turned in a serious political scandal; On the one hand, for the fear of Yugoslav state representatives that the funeral ceremony might be missused and turned into political demonstration (anticommunist and nationalistic) and the other hand, due to the poor organization. The scandal resulted for the Yugoslav regime with bad publicity consequently had a negative effect on its effort to improve relationship with Vatican.

Ђорђе Сјанковић

УДК: 37.014.3(497.13)“1939/1940”
УДК: 371.12(=861)(497.13)“1939/1940”

Реформа просвете у бановини Хрватској и Срби у Славонији

Апстракт: У раду се разматра реформа Просветног система, која је сироведена у Бановини Хрватској, након њеног формирања 1939. године. Посебна пажња посвећена је утицају реформе на промену положаја српских наставника, професора и учитеља, као и њеном одразу на ученике српске националности на подручју Славоније.

Споразум Цветковић-Мачек од 26. августа 1939. године и формирање Бановине Хрватске, померио је административне и створио нове историјске границе с дуготрајним последицама по југословенску државу. Почео је да мења друштвени живот у Бановини Хрватској и политичке односе таквим интензитетом у нормативној сфери, да је то било без преседана у дотадашњој историји Југославије. То се морало одразити и на мултиетничке и професионалне односе у Бановини и на ново схватање „историјских земаља”, као и њихово географско поимање. Најдрастичнији пример за то је била Славонија. На истоку Славонији је прикључен, у административном погледу, котар Вуковар, док је на западу, из необјашњивих разлога, из званичних статистика и историјског схватања појма Славонија, изостављен котар Грубишно Поље. Пошто се од тада, ипак, у историјско-географском смислу под Славонијом подразумевало подручје које је обухватало оба ова котара, нужно је било да их уврстимо у разматрање наше теме.¹

Славонија се, од стварања Бановине Хрватске, па до 1995. године простирала на површини од 12.938 км². Према дефинитивним резултатима пописа становништва из 1931. године Славонија је имала, у новим административним границама, 737.464 становника. У раздобљу од 1931–1941. године становништво је годишње у просеку расло за 1,13%, што у укупном збиру чини повећање од 11,30%. Према овој процени Славонија је имала 1941. године, 908.106 становника.² Од тога било је 494.468 Хрвата, 218.511 Срба, а од националних мањина најбројнији су били Немци (око 75.000), затим Мађари (око 50.000), Чеси (око 36.000), Роми (око 10.000), Јевреји (око 9.500) и Словаци (око 9.000).³

1 Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.

2 *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940.*, Beograd 1941, 81–82; Dr Zdravko Krnić, *Slavonija 1941*, Osijek 1978, 7–8.

3 Martin Kaminski, „NOP i nacionalne manjine”, *Slavonija u NOV. Zbornik radova*, Slavonski Brod 1966, 171.

Социјална структура становништва открива југословенске стандарде тог времена с извесним специфичностима. Од пољопривреде и шумарства живело је 72% становника, индустрије и обрта 15,50%, трговине и саобраћаја 5%, јавних служби и војске 3,5%, итд.⁴ Међутим, српско становништво било је много више заступљено у пољопривреди и шумарству, од хрватског и осталих националних мањина, што се може видети из врло малог процента његове заступљености у градовима Славоније и по подручјима њихове најгушће насељености. Хрватско становништво, у овој изразито мултинационалној средини, простирало се готово равномерно на целом подручју Славоније, концентрисано посебно у градовима и трговиштима, изузев њеног централног и источног дела где је на славонским планинама (Било-гора, Псуњ, Папук, Крдија, Дил итд.) као и у старој посавској крајини (Новоградишки, Окучански и Новски срез) где је било гушће насељено српско становништво. Пакрачки срез је био једини са већинским српским становништвом – 52%. Са значајним процентом српског становништва су били срезови Вуковар, Грубишно Поље, Дарувар итд., посебно групација великих српских села у околини Вуковара: Бобота, Трпиње, Пачетин, Бршадин, Миклушевици, итд. Наша процена је да се 85% српског становништва Славоније бавило 1939. године пољопривредом и шумарством.

Истовремено с преуређењем политичког устројства Бановине, власти су велику пажњу посветиле реформи просвете, и у овој области, у односу на све друге друштвене и привредне делатности, извршили најкоренитије промене. Само у првој години постојања Бановине Хрватске, бановинске власти су донеле, и у службеном листу *Народне новине* формално озваничиле, чак 54 наредбе, уредбе и правилника који су се тицали просветне политике. Била су то акта с најјачом законодавном снагом, знатно већом и значајнијом но што су имала акта примењивања на остале области друштвених и привредних делатности, где су биле довољне и „окружнице“, „аутентична тумачења“, „одредбе“ „генералне промене“, „расписи“ и друга документа с мањом правном снагом од оних у просвети.⁵ То је значило да је нова власт тежила да се најмлађе генерације што више идентификују, преко нове просветне политике, с идентитетом Бановине Хрватске као одвојеним идентитетом од осталог дела југословенске државе. Садржај правних аката то најбоље показује.

За бана Бановине Хрватске постављен је др Иван Шубашић, а за подбана др Иво Крбек. Од 16 банских одјела, 15 „одјелних предстојника“ били су Хрвати. Само је „одјелни предстојник“ за народно здравље био Србин, др Милутин Косановић, бански саветник.⁶ „Одјел за просвјету“ са „одјелним предстојником“ проф. Изидором Шкорјачом на челу, био је подељен на 5 одсека, на челу тих одсека као шефови били су искључиво Хрвати: а) главни, за високе школе и „зnanствене заводе, умјетност, књижевност, штампу, тјелесни одгој и опће пос-

4 Zdravko Tomac, „Ekonomska struktura Slavonije pred drugi svjetski rat“. *Zbornik HIS*, 3, Slavoniski Brod 1965, 115–117.

5 *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939/40.*, I, Zagreb 1940, 7–19. (Даље цит: *Godišnjak banske vlasti*).

6 *Годишњак банске власти*, 1.

лове“, б) за организације наставе, в) за средње школе, г) за народне школе и д) за „сељачку просвјету“.⁷

Најзначајнији правни акт била је „Уредба о преносу послова просвете са државе на бановину Хрватску“ од 28. септембра 1939. године,⁸ затим следе: „Наредба о дјелокругу одјела за просвјету Банске власти“ од 11. децембра 1939. године,⁹ „Правила о полагању професорског испита“ од 27. фебруара 1940. године,¹⁰ „Уредба о премјештавању и додјеливању на рад чиновника просветне струке у бановини Хрватској“ од 11. маја 1940. године,¹¹ „Наредба о правопису“ од 4. августа 1940. године¹² и „Наредба о подручјима средњих школа за школску годину 1940/41. у бановини Хрватској од 20. августа 1940. године.“¹³

С обзиром на велику заступљеност немачке националне мањине и тајну сарадњу највишег врха ХСС са Италијом, од значаја су биле и уредбе о оснивању немачке и италијанске гимназије. Једно од места које се помињало за оснивање немачке гимназије било и највеће место у Славонији – Осиек. Такође је било предвиђено и увођење немачког језика у средњим школама као обавезног. Срби, иако су бројно сачињавали 24% становништва Славније нису третирани ни као национална мањина али ни као конститутивни народ. Због тога није била предвиђена за оснивање ни једна српска средња школа, чак ни тамо где су у појединим котарима сачињавали већину (Пакрац). Дозвољавала се само употреба „почетница“ штампаних ћирилицом у оним народним школама у којима су сва деца била српске националности.

Видљива је била тежња да се просвета и „сељачко просвећивање“ што више кроатизира и одвоји, по организацији и програмима, од осталог школског система у Југославији. Други, готово искључиви чинилац, састојао се у томе да се што више у програме и практичну наставу инкорпорира идеологија ХСС, поготово у сфери „сељачког просвећивања“ и знатно појача улога римокатоличке цркве.¹⁴

Током 1939. и 1940. године само у средњим школама дошло је до драстичних кадровских промена. Најпре су извршене „различне провјере у персоналним питањима“, а потом је постављено око 200 нових „суплената и осталих чиновничких вјешбеника“ хрватске националности. Постављено је нових 34 „равнатеља и вршилаца дужности равнатеља“ – од укупно 47 бановинских гимназија – а стављено „на расположење“ Министарству просвете око 150 наставника, учитеља и професора, као и равнатеља, углавном српске националности

7 *Godišnjak banske vlasti*, 4.

8 *Службене новине*, 282, 8. децембра 1939, 1–2; *Narodne novine*, 278, 9. просинца 1939, 1–2.

9 *Narodne novine*, 280, 12. просинца 1939, 1.

10 *Narodne novine*, 51. 2. оžujка 1940, 2.

11 *Narodne novine*, 117, 27. свибња 1940, 3.

12 *Narodne novine*, 177, 6. колoвоза 1940, 1–2.

13 *Народне новине*, 193, 26. колoвоза 1940, 1–2.

14 Никола Жупић-Љубодраг Димић, *Римокатолички клерикализам у краљевини Југославији 1918–1941*, Београд 1994; Љубодраг Димић, *Културна политика у краљевини Југославији 1918–1941*, III, Београд 1997; Љубо Бобан, *Маџек и политика ХСС 1928–1941*, II, Zagreb 1974. Љубо Бобан, „Око Маџекових преговора с грофом Цианом“ *Istorija XX века. Zbornik radova IDN*, VI, Београд 1964.

или пројугословенски оријентисаних Хрвата, тј. оних који страначки нису припадали ХСС-у.

Постављена су, такође 34 „професора – вјероучитеља римокатоличке вјере”, отворена је „Уршулинска приватна потпуна женска реална гимназија с правом јавности” у Вараждину (1940. године), „Доминиканска класична гимназија” у Болу на отоку Брачу (1940. године), и Фрањевачке класичне гимназије у Вараждину (1940. године) и Сињу (1940. године). Многим школама „подјелена су Сабрана дјела др Антуна Радића, која су у наклади Сељачке Слоге издали др Влатко Мачек и Рудолф Херцег”, а 21. јануара 1940. године разаслана је свим школама окружница о школским прославама „смртног дана” др Антуна Радића. Исто тако, 24. маја 1940. године прослеђена је школама посебна окружница о прославама рођендана народних учитеља др Антуна и Стјепана Радића. Главна сврха тих прослава била је „да се школска младеж упозна с узвишеним ликовима и мислима наших великих народних учитеља и препородитеља”.

Предузете су хитне мере да се штампају нови удбеници, а 4. августа 1940. године донесена је „Наредба, по којој се у све школе и уредбе уводи хрватски правопис који је вриједио до 1929. године”. Посебном, „одлуком Бана бр. 29701/II од 7. септембра 1940. године” прописан је нови „Наставни план и основа за обуку гласбе у учитељским школама бановине Хрватске”. По новом плану, уведени су „клавир и оргуље умјесто гусала” и „упознавање гласбеног дела аутохтоне народне културе”.¹⁵ С тим у вези само у 1940. години је у 77 јавних и 11 приватних грађанских школа постављено нових 68 наставника хрватске националности.¹⁶

Залагањем бановинских власти отворене су и поправљене 24 народне основне школе и то углавном у пасивним крајевима с већинским хрватским становништвом. Извршено је ново унапређење и размештај учитеља. Постављен је 141 хонорарни учитељ хрватске националности, а унапређено је „наредбом Бана 3.000 учитеља”, међу њима и један број српске националности. Штампане су нове „почетнице хрватским правописом”, као и „Прва читанка”, како латиницом тако и ћирилицом.

Расписом од 15. марта 1940. године позване су све школе „на сурадњу у великој народној акцији око издавања Хрватске Енциклопедије”, извешени су по школама, у ту сврху, пригодни плакати, а „наставници су ученицима приказали или с њима расправљали о значају Хрватске Енциклопедије”. Одржавана су по школама, такође, предавања о „важности ширења писмености”, о бризи која треба да буде посвећена „школским књигама јер се без нових школских књига образовање не може вршити у новом духу”, затим о важности „туризма као привредне гране бановине Хрватске”. Као део последње школске активности створен је нови „Феријални савез за подручје бановине Хрватске” и изабрана нова управа од присталица ХСС. С тим у вези, одобрено је да „љетовање средњошколске омладине” треба да се обавља што више у домовима „Јадранске сѝраже” чија активност, као југословенске организације, је константно одумирала. Излети и екскурзије требало је да се организују тако, да им је „главна сврха упознавање властитог народа, домаћих крајева, установа,

¹⁵ *Godišnjak banske vlasti*, 35–37.

¹⁶ *Godišnjak banske vlasti*, 38.

узорних газдинстава итд.” Школи је дат задатак да ученици практично, што више на терену, упознају „што дубље народни живот и да се одгоје у народном духу”. Та потреба „да се школство реформира у народном и социјалном духу” проглашена је као „хитна” и приоритетна у односу на остале активности, иако су реформатори били свесни „да је то голем посао”.

У склопу „проучавања, чувања и промицања народне сељачке културе”, „потреба сељачког школства”, „промицање сељачке књижевности... књижница, читаоница и просвјетних домована”, „ширења писмености” банска власт „подржава везе са сељачким културно-просвјетним установама и просвјетним радницима”. У том склопу „учитељ мора прије свега добро упознати народ краја, у којем је школа, јер ће истом тада моћи успјешно радити”.

Од учитељства се званично захтевало „да – вођено идеализмом браће Радић и Ивана Филиповића и уз личне жртве – придонесе свој обол изграђивању бановине Хрватске”, као и свестрано „проучавање, чување и промицање сељачке народне културе”, „сељачког школства”, „ширење сељачких књижница, читаоница и просвјетних домована” и „народне акције за ширење писмености”, а у заосталим хрватским подручјима Бановине оснивање „помоћних народних школа” чији ће трошак сносити „банске власти”, делењем књига и школског прибора ученицима бесплатно. Уз то је посебно место посвећено уздицању „тјелесног одгоја” и „промицања хрватског спорта”.¹⁷

Број „слушача Свеучилишта и Високих школа у Загребу по вјероисповјести у зимском семестру године 1939/40.” био је следећи: укупно 6.264 на Свеучилишту и 966 на Високим школама, од тога на Свеучилишту је било 4.682 римокатолика и 1.085 православних или 17% од укупног броја што је било за 4% мање од укупног удела српског становништва у становништву Бановине. На Високим школама је од укупно 966 „слушача” било свега 122 православне вере или 12,50%! Срби су сачињавали у Бановини Хрватској 21% становништва 1940. године – нешто преко 900.000.¹⁸ У Бановини је било укупно 7.485 учитеља у „народним основним школама”, од тога 1.379 Срба или 18,40%, затим 388.566 ученика, од тога 76.386 Срба или 19,60% што је донекле одговарало и националној структури Бановине. У 21 „школском подручју” Славоније било је запослено 1.736 учитеља, од тога 403 Србина или 23% што је скоро одговарало националној структури становништва Славоније. Највише Срба учитеља у Славонији било је у „школским подручјима” Вуковар – 54, Пакрац – 48 и Подравска Слатина – 44, а затим по 27 у „школским подручјима” Окучани и Осиек, 26 у „школском подручју” Дарувар, 21 у Нашицама, 20 у Славонској Пожеги, 19 у Грубишном Пољу итд. У 208 трговачких и поморских школа различитих нивоа и занатских школа различитих струка, у Бановини је био, 18.841 ученик, од тога 2.149 или 11% српске националности.¹⁹

У Славонији је у народним основним школама било укупно 86.405 ученика, од тога 20.769 српске националности или 23% што је за само 1% испод националне заступљености Срба у укупном броју становништва. Највише их је било на „школском подручју” Подравске Слатине – 2.574, а затим Вуковара –

¹⁷ *Godišnjak banske vlasti*, 39–42.

¹⁸ *Godišnjak banske vlasti*, 43.

¹⁹ *Godišnjak banske vlasti*, 44–46, 146.

2.415, Пакраца – 2.310, Вировитице – 1.671, Нашица 1.478, Слованске Пожеге – 1.439, Осијека – 1.240 итд. Уочљиво је да се број и структура учитеља српске националности с бројем ученика у Славонији не слаже по „школским подручјима”. Узрок томе треба тражити у развијености и степену свести родитеља – тамо где је српски народ био изразито сељачког карактера и с развијеном патријархалном свешћу и број ученика је био мањи, јер су деца задржавана, посебно женска, у кући и на имању да обављају нужне пољопривредне активности од чувања стоке до лакших пољопривредних радова. Осим тога заступљеност деце српске националности зависио је и од тога што су српска села била најбројнија у планинским пределима Славоније. Зато није чудо што је „дјеце неполазника у школу” било највише у „школском подручју” Пакрац – чак 17,81%, а затим Гарешница – 14,40%, Ђаково – 14%, Жулања – 12%, Новска – 9%, Вуковар – 8%, Славонска Пожега – 7,50%, Вировитица – 6%, Дарувар – 6,30% итд. Најмање „дјеце неполазника у школу” било је у граду Осијек – свега 1%, „школском подручју” Осијек – 3%, и по 4% у „школским подручјима” Винковци, Подравска Слатина, Нашице и Валпово, а по 5% у Груишном Пољу, Доњем Михолцу и у граду и „школском подручју” Славонски Брод.²⁰ Котар Пакрац, као и Гарешница, истицали су се по великој националној заступљености Срба у укупном броју становништва – котар Пакрац је био и једини котар с већинским српским становништвом – 52%. Прецизних статистичких показатеља о укупном броју неписмених („не зна да чита и да пише”) за подручје Пакраца нема али, према ранијим показатељима, наша је процена да је он био изразито висок, чак до 70%.

У Бановини Хрватској било је 47 „бановинских гимназија”, 10 „бановинских учитељских школа”, 12 „приватних гимназија” и једна „приватна учитељска школа” са укупно 35.201 учеником. Од тога, Срба („православне вјере”) било је у „бановинским гимназијама” 5.575 или 18% а у „бановинским учитељским школама” 319 или 21%. За „приватне гимназије” и „приватну учитељску школу” немамо егзактних података. Они и нису од толиког значаја за укупан увид о структурној националној заступљености пошто су имале свега 3.421 ученика. С обзиром да се у њима школовање плаћало, готово је сигурно да је постотак Срба био далеко мањи с обзиром на економско стање српског народа у Бановини.

Заступљеност Срба у школама целе Бановине била је значајно мања од њихове процентуалне заступљености у структури становништва, било да се радило о студентима на Свеучилишту, ученицима у бановинским основним и средњим школама (гимназијама, приватним гимназијама, учитељским школама, итд.) или у „народним основним школама”. Да подсетимо, на Свеучилишту 17%, на Високим школама 12,50% а у занатским школама чак 11%! Исто тако и број учитеља и ученика у „народним основним школама” – 18,40% и 19,60%. У Славонији, где имамо податке само за „народне основне школе” заступљеност Срба учитеља и ученика била је минимално испод процента националне заступљености у укупном броју становништва. Тај проценат заступљености био је далеко повољнији него на почетку живота југословенске државе. У односу на 1920. годину он се утростручио (са скоро 8% на 23%). Међутим, број „дјеце

неполазника у школу” у пасивним српским крајевима Славоније једва да се померио за који проценат, док је укупна неписменост у српским „школским подручјима”, према нашој процени, опала у истом раздобљу просечно за само 5%. Негде, као у градским срединама, тај проценат је био и већи – око 20%, што је и један од показатеља егзистенције Срба на релацији село-град.

Међутим, стање у просвети Бановине Хрватске после изведених реформи 1939. и 1940. године, а посебно стање у Славонији, с обзиром на значај који је дат реформи просвете у преустројству целокупног друштвеног живота, карактеришу три кључне саставнице: 1) *неравноправнось* између Хрвата и Срба, на штету Срба, али с прихватањем чињенице да је та неравноправност била ублажена у просвети а продубљена у политичким односима за две деценије постојања југословенске државе, 2) *германенџино заосијање* у просвећивању народа и писмености, нарочито српског сеоског становништва које је у том периоду тек почело да се буди из своје патријархалне летаргичности и ослобађа поданичног менталитета, с обзиром да југословенска држава поготово у пречанским крајевима готово да није ништа радикалније предузимала да побољша ситуацију. То се најбоље види из упоређења броја школа и националне структуре учитеља и ђака, 1920. и 1940. године. У 1920. години, постојало је у Славонији 511 „лучких школа”, 16 „непопуњених пушких школа” а у 1940. години 729 „народних основних школа”, што значи да је отворено и изграђено и да је извршено попуњавање још само 186 „народних основних школа”. То за две деценије представља повећање од свега 28%! Број учитеља повећао се са 956 у 1920. години на 1.655. у 1940. години, што за две деценије чини увећање од 58%. Међутим, број учитеља Срба се повећао са 81 у 1920. години на чак 381 у 1940. години, што у процентуалним односима представља повећање са 8% у 1920. години на 23% у 1940. години, или скоро троструко већи број. Исти је случај и са бројем ђака српске националности. Па ипак тај број је остао испод процента заступљености Срба у укупној националној структури становништва Славоније (24%) и 3) *иришиасак бановинских власици на живојину егзистенцију* учитеља, професора средњих школа и школских „равнатеља” свих категорија и њихово постепено, али не и драматично, исељавање из Бановине, као и из Славоније. То је постигано доношењем нормативних аката о „персоналним променама” – „постављењима”, „унапређењима”, „премештајима”, „отказима”, и увођењем великог броја суспената и хонорарних наставника који су били искључиво хрватске националности, присталица Хрватске сељачке странке. После управног апарата и правосуђа, просвета је претрпела у Бановини најрадикалније „персоналне промене”, а тиме је ионако тежак положај српског становништва додатно погоршан, посебно ако имамо у виду обавезност хрватског правописа у школи и управи и формално увођење идеологије ХСС у школе.²¹

21 Љубодраг Димић, *Срби и Јужославија*, Београд 1998, 140–145; Љубо Бобан, *Маћек и политика ХСС 1928–1941*, II, Загреб 1974, 29–284; Ђорђе Станковић, *Изазов нове историје*, II, Београд 1994, 164–167. – У савременој хрватској историографији унутрашњем политичком и привредном животу поклања се изузетно мала пажња, а друштвеном готово никаква. Реформа управе, правосуђа или просвете у правцу радикалног кроатизирања уопште се не спомиње, већ се све своди на старе стереотипе, које је утемељио још др Љубо Бобан, о споразуму Цветковић-Маћек, разграничењу и новој територији и како су на споразум гледала разне политичке српске и хрватске партије и покрети. (Види на пр: Нрвоја Маћковић, *Повијест Југославије 1918–1991. Хрватски поглед*, Загреб 1998, 202–214.)

Résumé

Đorđe Stanković

Le Réforme d'instruction publique en Banovina Croatie et Les Serbes en Slavonie

Banovina Croatie a constitué 26. Août 1939., par d'accord entre le présidente du gouvernement yougoslave Dragiša Cvetkovića et le présidente du Partie Paysan Croate (PPC) Vlatka Mačeka. Jusq' au Août 1940., avec 54 décrets et règlements l' autorité nouvelle croate a exécuté la réforme de l'instruction publique très radical dans „l'esprit national croate” et dans „l'idéologie du PPC”. Les Serbes en Banovina et particulirment en Slavonie (24% des populations) ont discriminé: les étudiants à l'Université Zagreb et dans les Ecoles Hautes Etudes, les élèves, les maître à e'écoles primaires, les élèves, les professeurs à l'écoles secondaires et l'écoles professionnelles.

ТЕОРИЈА
THEORY

Горан Милорадовић

УДК: 830(436).09-31

Историјско у роману *Радецки-Марш*
Јозефа Рота¹

Апстракт: Овај прилог представља покушај чишћења једног књижевног дела као историјског извора, путем иденификовања историјских догађаја, појава и процеса у њему, као и ишчевих кријеријума за њихову периодизацију; разумевања његовог схваћања историје, миша и времена; утврђивања његовог виђења друштва о коме пише и у коме пише, савремених идејних струјања и моралних назора; као и издвајања његових психолошких ојажања.

„Благо очевима чији су синови луди!”
Ј. Рот, Радецки-марш, с. 414.

Овај рад заснива се на претпоставци да је књижевно дело својерсно сведочанство свог времена и да садржи за историчара вредне чињенице.² Оне у литературу неминовно доспевају, јер је сваки писац одређен околностима у којима ствара и, хтео - не хтео, производ је и учесник историјског процеса. Јозеф Рот је објединио у себи више улога, па би могао бити читан и на више начина: као књижевник, као филозоф, као психолог, као историчар и као

- 1 Мозес Јозеф Рот (2.9.1894.-27.5.1939), поаустријанчени и покатоличени Јеврејин, родом из малог места Броди у Хабсбуршкој Галицији. По повратку из рата и руског заробљеништва радио као новинар, често путовао, а у своју књижевност насталу по хотелима и кафанама унео је много аутобиографског. Пропаст Хабсбуршке Царевине, а потом долазак нациста на власт у Немачкој потпуно га истискују из његовог миља. Последње године провео је у Паризу, лагано се уништавајући алкохолем. По мишљењу Томислава Бекића, аутора предговора уз издање на српском језику, историјски роман *Радецки-марш*, завршен 1932. године, Ротово је најбоље дело.
- 2 Савремена књижевност би се могла сместити унутар спектра чије половине чине два концепта, заснована на врсти грађе која се користи: *fiction* и *factio*н литература. Идући ка средини тог замишљеног спектра срећемо разне хибридне форме, а идући ка његовим крајевима на једном налазимо измаштане светове, а на другом историјски роман. Историјски роман од научне литературе разликујемо по томе да ли је тежиште дела на форми и проседеу или на фактографији и методологији. Разуме се да је историчару најзанимљивији за истраживање управо историјски роман, али ни „фантастика” не мора да буде сасвим фантастична. види, нпр.: Горан Милорадовић, „Poreklo i značenje likova u Zamjatinovom romanu 'Mi'”, *Tokovi istorije*, br. 1-2/1995, s. 167-187.